

Г. А. ФЛІКОП

**АБРАЗЫ «ТАЙНАЯ ВЯЧЭРА» І «ТРОІЦА» ДАВИД-ГАРАДОЦКАГА МАЙСТРА:
ІКАНАГРАФІЧНЫЯ АНАЛОГІІ І ГРАВЮРЫ-ПЕРШАЎЗОРЫ**

Абразы «Троіца» і «Тайная вячэра» давид-гарадоцкага майстра, датаваныя другой чвэрцю XVIII ст., прыцягнулі нашу ўвагу зусім невыпадкова. Займаючыся пытаннямі ўплыву іканаграфіі гравюры на беларускія абразы, намі было

285

заўважана, што адносна абодвух твораў даследчыкі адзначаюць ўплыў гравюр кіеўскіх выданняў [6, № 75; 7, с. 180]. Пры гэтым навукоўцамі на падставе графічных першаўзораў праводзіцца датаванне абразоў. Аднак выяўленыя намі новыя звесткі даюць магчымасць удакладніць або перагледзець датаванне, а таксама прасачыць з'яўленне ў творах іканапісу незвычайных або не зусім тыповых рысаў для названых сюжэтаў у беларускім сакральным жывапісе.

У навуковай літаратуры для абраза «Троіца» з вёскі Вялікае Малышава [малюнак 1] агульна прынятым з'яўляецца датаванне другой чвэрцю XVIII ст. Датаванне было прапанавана Н. Ф. Высоцкай на падставе меркавання, што крыніцай для дадзенага абраза паслужыла гравюра з кіеўскага выдання 1724, пры гэтым назва кнігі не пазначаецца [6, № 75; 4, с. 18]. Аднак выяўлены намі больш дакладны адпаведнік іконе з чарнігаўскага выдання 1717 г. дае падставы сцвярджаць, што менавіта гэты дрэварыт паслужыў першаўзорам [11]. А значыць, «Троіца» з давид-гарадоцкай царквы магла быць створана пасля (або ў) 1717 г., на 7 гадоў раней за прынятае датаванне. Гэтыя звесткі ў больш разгорнутым выглядзе прыведзены намі ў артыкуле «Абраз «Троіца» з Вялікага Малышава і яго ўкраінскі дрэварыт-пратограф», ужо здадзеным у друк, але яшчэ неапублікаваным, таму спаслацца на яго тут пакуль не прадстаўляецца магчымым, а падрабязна яго пераказваць няма неабходнасці.

Аднак крыху пазней намі былі выяўлены новыя дадзеныя, якія не ўвайшлі ў артыкул: гравюра для чарнігаўскага выдання 1717 г., відавочна, была створана паводле адпаведнага твору з кіеўскага «Актоіха» 1699 г. [2]. Абодва дрэварыты вельмі падобныя (нават у дробных дэталях) з той толькі розніцай, што гравюра для чарнігаўскага выдання, змешчаная на адгорце тытульнага аркуша на ўсю старонку, была створана майстрам без уліку інверсіі, таму яна з'яўляецца лустэркавай адносна кіеўскай (аднак цалкам адпаведнай з абразом) і анёлы на ёй благаслаўляюць левай рукой. Варта адзначыць, што «Троіца» ў кіеўскім выданні адбіта з адной і той жа дошкі на розных старонках шэсць(!) разоў [2]. Акрамя яе гравюр у тэксце больш няма (асобных старонкавых гравюр у выданні няма ўвогуле), а фігурныя і сюжэтныя выявы маюцца ў застаўках. Магчыма, гравюра была створана адмыслова для гэтай кнігі, бо ў прагледжаных намі 35 больш ранніх выданнях Кіева-Пячэрскай Лаўры дадзеная выява нідзе не сустрэлася. Натуральна, што на падставе перапрацаваных 35 кніг нельга рабіць катэгарычныя высновы, бо такая колькасць кіева-пячэрскіх старадрукаў XVIII ст. далёка не з'яўляецца вычарпальнай. Тым не менш, сюжэт «Троіцы Старазаветнай» прысутнічае ў некаторых выданнях, нават створаных незадоўга да разглядаемага «Актоіха». Так, у «Псалтыры з тлумачэннем» 1697 г., двойчы быў надрукаваны дрэварыт дадзенага сюжэту, але значна больш прасты і, можна нават сказаць, грубаваты ў штрыхах і абрысах постацяў [13]. Таму цалкам магчыма, што разглядаемы твор адмыслова ствараўся для «Актоіха», дзе быў адбіты, як ужо адзначалася, 6 разоў. Варта таксама сказаць, што ў выданнях XVIII ст., а намі было прагледжана каля 30, «Троіца» з гэтай жа дошкі больш нідзе не сустрэлася і ўвогуле не сустрэлася ніводнай выявы (нават у клеймах заставак) гэтага сюжэту. Зноў такі, гэта не дазваляе нам казаць пра тое, што гравюра з «Актоіху» больш нідзе не была паўторана, бо такая колькасць перапрацаваных старадрукаў не прадстаўляе ў поўным аб'ёме кнігавыдавецкую

286

спадчыну кіева-пячэрскай друкарні. Тым не менш, невыяўленасць паўтораў гэтай гравюры ў больш позніх выданнях, а таксама гістарычны лёс самой друкарні дае падставы меркаваць, што гравіравальная дошка згарэла у пажары 1718 г., калі вогнішчам была знішчана вялікая частка маёмасці [12].

Такім чынам, у кіеўскім «Актоіху» 1699 г. была, верагодней за ўсё, упершыню (а можа і ўвогуле – аднойчы) надрукавана выява Троіцы, якую пасля «запазычыў» майстар, што рабіў старонкавую выяву для чарнігаўскага «Новага Запавету» 1717 г. Урэшце апошні твор быў выкарыстаны давид-гарадоцкім майстрам пры пісанні абраза для царквы ў в. Вялікае Малышава.

Нельга не адзначыць, што анёлы-ляўшы на абразе не засталіся без увагі даследчыкаў, якія шукалі тлумачэнне такой з’яве [4, с. 18; 6, № 75; 20, с. 31]. Н. Ф. Высоцкая выказвае меркаванне, што іканапісец, ствараючы абраз паводле кіеўскай гравюры 1724 г. (з правільнай выявай анёлаў), паклаў прорыс не тым бокам, у выніку чаго атрымалася люстэркавая адносна першаўзору выява [4, с. 18]. Калі кіравацца такой логікай, то цалкам абгрунтаванай будзе думка, што першаўзорам мог паслужыць дрэварыт з кіеўскага «Актоіха» 1699 (а не з чарнігаўскага выдання, пра што мы мяркуем), ледзь ні люстэркава падобны да іканапіснага твора. Калі ж на падставе гэтага праводзіць датаванне, то можна сцвярджаць, што абраз мог быць створаны ў самым пачатку XVIII ст., а не ў другой чвэрці. Аднак нам падаецца больш лагічнай версія, што першаўзорам абраза паслужыла гравюра з «Новага завету» 1717 г., якая была створана паводле кіеўскага праграффа (яшчэ раз падкрэслім) без уліку інверсіі, г. зн. рытар, які наносіў выяву на гравіравальную дошку, не ўлічыў, што адбітак на паперы атрымаецца люстэркава. Хаця выклікае непаразуменне той факт, што надпісы на дрэварыце зроблены правільна. Магчыма, іх выказаў іншы майстар або гэты ж майстар, але пазней, з улікам сваёй памылкі, калі была ўжо зроблена спроба адбітку выявы.

Вывучэнне «Троіцы» давид-гарадоцкага майстра наштурхнула нас на адпаведнае даследаванне іншых твораў іканапісца. Бо калі ён для пісання аднаго са сваіх абразоў выкарыстаў гравюру ў якасці ўзору, то цалкам лагічным выглядае меркаванне, што ён мог скарыстацца ілюстрацыямі старадрукаў пры працы над іншымі сюжэтамі. Да твораў гэтага аўтара даследчыкі адносяць некалькі ікон, якія можна падзяліць на тры групы [7, с. 177–178]. Першую групу складаюць датаваныя абразы сярэдзіны XVIII ст. з ляпнымі фонамі: «Маці Божая Супрасльская» (1760), «Звеставанне» (1759) – абодва са Столінскага р-на Брэсцкай вобл., трохстворкавы складзень «Св. Наталля», «Маці Божая Адзігітрыя», «Арханёл Рафаіл» (1760) з Жыткавіцкага р-на Гомельскай вобл. Другая група прадстаўлена недатаванымі творами з ляпнымі арнаментаванымі фонамі, што стылістычна прымыкаюць да абразоў першай групы і прыблізна датаваныя тымі ж гадамі: «Варвара Велікапакутніца», «Богаяўленне», «Маці Божая Адзігітрыя», «Дзісус». Да трэцяй групы належаць разрозненыя працы без ляпнога фону «Троіца», «Тайная Вячэра», «Дабравешчанне», і, магчыма «Арханёл Міхаіл», у якім «...асабліваасці аўтарскага почырку толькі злёгка намячаюцца» [7, с. 178]. Такім чынам, творчую спадчыну давид-гарадоцкага майстра складаюць дзесяць-адзінаццаць вядомых абразоў, сем

з якіх (творы з першай і другой групы) стылістычна вельмі блізкія між сабой з характэрнай арнаментальнай разьбой па ляўкасе, датаваныя 50–60-мі гг. XVIII ст. Абразы трэцяй групы, відаць, прадстаўляюць творчасць іканапісца больш ранняга перыяду, на іх няма арнаментальных фонаў, а даследчыкамі гэтыя працы датуюцца другой чвэрцю XVIII ст. Таму для разгляду і была абрана «Тайная вячэра» – абраз, які мае найбольш агульных рысаў з разгледжанай вышэй «Троіцай».

Да «Тайнай вячэры» даследчыкі называюць некалькі іканаграфічных аналогій з кіеўскіх выданняў: «Трыёдзі» 1631, «Евангелля» 1697, «Дзеянніў Апосталаў» 1722. Апошняя «...мае найбольш агульныя рысы з абразом давид-гарадоцкага майстра» [7, с. 180]. Гэты спіс можна працягнуць іншымі кіеўскімі выданнямі: «Трэбнік» (1646, сюжэт сустракаецца ў кнізе тройчы з розных дошак: на тытульным аркушы, у застаўцы, у трохсюжэтай гравюры), «Леітургіён» (1653), «Акафісты штодзённыя» (1677, у трохсюжэтай гравюры), «Службоўнік» (1746) [9, 1, 14]. А таксама падобная іканаграфія сюжэту сустракаецца ў львоўскіх выданнях ХVII ст.: «Трыёдзь кветная» (1642, 1667), «Апостал» (1654), «Ключ разумення» (1665) – усюды ў застаўцы, надрукаванай з адной дошкі [16, 17, 3, 5]. Акрамя таго, у «Трыёдзі кветнай» 1667 выява «Тайная вячэра» размешчана на тытульным аркушы [17]. Аднак ніводная з гравюр пералічаных выданняў не з’яўляецца непасрэднай крыніцай для давид-гарадоцкага абраза, хоць і ўсе яны іканаграфічна вельмі блізкія.

Першаўзорам, на нашу думку, паслужыла выява з тытульнага аркуша кіеўскага «Каменя веры» 1730 г. (аўтар кнігі Яворскі) [19]. Магчыма, іканапісец скарыстаўся менавіта гэтай гравюрай, бо не меў у наяўнасці іншых кніг з адпаведнай выявай. Аднак можна дапусціць меркаванне, што ён свядома абраў яе з шэрагу адпаведных твораў. Калі гэта так, то выбар майстра цалкам абгрунтаваны і сведчыць пра добры мастацкі густ, а таксама пра прафесійныя веды. Дадзеная выява ў выданні «Камень веры» з’яўляецца найбольш дасканалым (па кампазіцыйных і тэхнічных якасцях) увасабленнем сюжэту «Тайная Вячэра» сярод пералічаных вышэй, а, магчыма, і сярод усіх адпаведных працаў у старадрукаванай кірылічнай кнізе. Такая высокая майстэрская якасць, пэўна, тлумачыцца тым, што тытульныя аркушы ў друкарнях звычайна выконваліся самымі спрактыкаванымі майстрамі: «Оздоблені титулы були своерідними рекламными проспектами, які полегшувалі збут книжок. <...> На Заході оздоблення титкульных аркушів нерідко проектували найвизначніші митці свого часу...» [8].

Іканаграфія «Тайнай Вячэры» з «Каменя веры» адпавядае евангеллю ад Іаана: «У Евангеллі ад Яна Апошняй Вячэры і гасціне прысвечаны пяць раздзелаў. У пачатку Езус паказвае прыклад любові: распрануўся, падперазаўся ручніком, уліў ваду ў умывальніцу і пачаў абмываць вучням ногі і абціраць ручніком. Потым ён тлумачыць сэнс умывання і паведамляе, што будзе выданы адным з іх. Пётр просіць Яна даведацца імя здрадніка, і той, прыпаўшы да грудзей Езуса, задае пытанне, і Ён, умачыўшы кавалак хлеба, падае яго Юду» [21]. Хрыстос на гравюры размешчаны пасярэдзіне, апосталы сядзяць паабпал яго вакол авальнага стала. Паказаная ўнізе гравюры міса са збанком, па ўсёй верагоднасці, і сведчыць пра

абмыванне ног вучняў. Хрыстос трымае ў правай руцэ хлеб, а да яго грудзей прыпаў Іаан, што адпавядае апісанаму ў евангеллі эпизоду, а таксама паказана на давид-гадоцкім абразе. Даследчыкі адзначаюць, што «...наогул у беларускіх абра-

зах ён (Іаан) даволі рэдка схіляе галаву да грудзей Настаўніка» [21]. Іуда размешчаны на супрацьлеглым адносна Хрыста баку стала крайнім злева. У руцэ ён трымае мяшэчак, які, магчыма, сведчыць пра тое, што Іуда насіў казну апосталаў, аднак больш верагодна, што гэта – напамін пра трыццаць срэбнікаў. На стале паказаны нож. Амаль пасярод стала стаіць пасудзіна, якая, па ўсёй верагоднасці, сімвалізуе ахвяру Хрыста, бо на іншых творах такога сюжэту (асабліва на абразях) у місе знаходзіцца або рыба, або галава ягняці – сімвалы ахвяры ў хрысціянстве. Хлеб і келіх падкрэсліваюць літургічны сэнс евангельскага сюжэта. Усе гэтыя дэталі прысутнічаюць і на абразе давид-гадоцкага майстра.

На адпаведных гравюрах з пералічаных вышэй выданняў пры такой жа кампазіцыі і размяшчэнні персанажаў ёсць не ўсе дэталі з пералічаных вышэй. Так, толькі на гравюры з кіеўскага «Службоўніка» 1746 г. Хрыстос трымае хлеб (па ўсёй верагоднасці яна была створана пад уплывам дрэварыту з «Каменя веры» 1730, пра што сведчаць і некаторыя іншыя элементы). Мяшэчак з грашыма ў руцэ Іуды паказаны на чатырох кіеўскіх гравюрах (дзе з «Трэбніка» 1646; у «Акафістах штодзённых» 1677, у «Службоўніку» 1746), а на львоўскіх – гэтая дэталі адсутнічае [18, 1, 14, 3, 5, 16, 17]. Місы са збанком для абмывання ног больш няма нідзе, а асобны збанок паказаны толькі на выяве ў застаўцы з кіеўскага «Трэбніка» 1646 г., які, дарэчы па форме вельмі падобны да напісанага на давид-гадоцкім абразе [18]. З прадметаў на стале на ўсіх гравюрах прысутнічае хлеб і келіх, амаль усюды – нож, на кіеўскіх дрэварытах (акрамя «Службоўніка» 1746) ёсць міса, якая, дарэчы адсутнічае на львоўскіх выявах. Свяцільнік над галавой Хрыста акрамя дрэварыту з «Каменя веры» прысутнічае на выяве са «Службоўніка» 1746. Там жа паказаны і рассунуты ў два бакі занавес [14]. Гэтыя дэталі не сустракаюцца на выявах у іншых кіеўскіх і львоўскіх выданнях, аднак прысутнічаюць на гравюрах з неназваных яшчэ старадрукаў: «Малітва слова» (Пачаеў, 1793) [10], «Евангелле навучальнага» (Унеў, 1696) [15]. Аднак апошнія адрозніваюцца кампазіцыяй у цэлым, таму і не ўвайшлі ў поле нашага разгляду.

Як было адзначана вышэй, кампазіцыя гравюры з «Каменя веры» з'яўляецца найбольш дасканалай. Гэтага эфекту майстар дасягае пры ўзмацненні сэнсавага цэнтру, аснову якога складае постаць Хрыста. Неабходны эфект ствараецца праз размешчэнне роўна над галавой Збавіцеля свяцільніка, а ўнізе гравюры – місы са збанком, што ўтварае вертыкальную асявовую лінію. Давид-гадоцкі майстар яшчэ больш удасканаліў кампазіцыю праз размяшчэнне роўна па восевай лініі (акрамя фігуры Хрыста, свяцільніка і караба са збанком) пасудзіны на стале. На абразе ўвага на постаці Хрыста акцэнтуюцца дзякуючы пілону за ім, лініі якога працягваюцца ў абрысах сілуэта галоўнай фігуры і падкрэсліваюцца выцягнутымі вокнамі. Уверсе сіметрычна ў два бакі разыходзіцца занавес, вылучаючы, зноў такі, цэнтр кампазіцыі. Гарызантальнай восевай лініяй служыць прамавугольны стол (гэта асноўнае адрозненне паміж абразом і першаўзорам, бо на гравюры ён авальны), у цэнтры якога размешчана міса з рыбай. Пры гэтым на пасудзіне, цэнтральнай кропцы круглай кампазіцыі, перасякаюцца вертыкальная і гарызантальная восевыя лініі, падкрэсліваючы яе сэнс, як увасабленне ахвярнага жыцця Хрыста. Кампазіцыя дасканала ўпісана ў круглую форму, а перасячэнне вертыкальных і гарызантальных

ліній утварае крыж. Такім чынам, гэты дасканалы твор сакральнага мастацтва быў створаны паводле майстэрскай гравюры з кіеўскага выдання «Камень веры».

У навуковай літаратуры прынятым датаваннем абраза з'яўляецца другая чвэрць XVIII ст., гэта значыць з 1725 па 1750 г. Як было адзначана вышэй, кніга, дзе размешчана гравюра-першаўзор была выдадзена ў 1730 г. Выяўленне першаўзору дазваляе сцвярджаць, што твор давид-гадоцкага майстра быў створаны не раней за 1730 г., а значыць, як мінімум на пяць гадоў пазней ніжняй мяжы ў прынятым датаванні. Безумоўна, датаванне ікананічных твораў нельга праводзіць толькі паводле першаўзораў-гравюр, а неабходна браць у разгляд іншыя фактары. Тым не менш, праведзеная даследаванне дазваляе перагледзець датаванне абразоў «Троіца» і «Тайная вячэра», створаных давид-гадоцкім майстрам, што, у сваю чаргу, паспрыяе яго ўдакладненню ў далейшым пры наяўнасці і іншых неабходных дадзеных.

ЛІТАРАТУРА

1. Акафісты штодзённых. – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1677.
2. Актоіх. – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1699.
3. Апостал. – Львоў : друкарня М. Слэзкі. – 1654.
4. *Высоцкая, Н. Ф.* Искусство Беларуси 12–18 вв. / Н. Высоцкая. – Мінск, 2004. – 26 с.

5. *Галатоўскі, І.* Ключ разумення / І. Галатоўскі. – Львоў: друкарня М. Слэзкі. – 1665.
6. Іканаліс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў / Аўтар тэксту і складальнік Н. Ф. Высоцкая. – Мінск : Беларусь, 2001. – 21 с.: [139] арк. іл.
7. Іканаліс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. / В. Ф. Шматаў, Э. І. Вецер, М. П. Мельнікаў і інш.; навук. рэд. В. Ф. Шматаў; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы НАН Беларусі. – Мінск: Бел. навука, 2002. – 349 с.: іл.
8. *Ісаевіч, Я.* Украінскае книговыданьне: витоки, развіток, праблемы [электронны рэсурс] / Я. Ісаевіч. – Рэжым доступу: <http://izbornyk.org.ua/isaevych/is.htm>. – Дата доступу: 16.02.2010.
9. Леітургіён. – Кіеў: друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1653.
10. Малітвааслоў. – Пачаеў. – 1793.
11. Новы завет. – Чарнігаў: друкарня Троіцка-Ільінскага манастыра. – 1717.
12. *Огіенко, І. І.* Історія украінскага друкарства [электронны рэсурс] / І. І. Огіенко // Упоряд., авт. іст. -біографічнага нарысу та прыміт. М. С. Тимошук. – Рэжым доступу: <http://litopys.org.ua/ohdruk/ohd.htm>. – Дата доступу: 16.02.2010.
13. Псалтыр з тлумачэннем. – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1697.
14. Службоўнік. – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1746.
15. *Транквіліён, К.* Евангелле навучальнае / К. Транквіліён. – Унеў : друкарня Унеўскага Успенскага манастыра. – 1696.
16. Трыёдзь кветная. – Львоў : друкарня М. Слэзкі. – 1642.
17. Трыёдзь кветная. – Львоў : друкарня М. Слэзкі. – 1667.
18. Трэбнік. – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1646.
19. *Яворскі, Камень веры / Яворскі.* – Кіеў : друкарня Кіева-Пячэрскай Лаўры. – 1730.
20. *Ярашэвіч, А. А.* «І напоўніліся ўсе духам святым...» Сюжэты спасання Святога Духа і Троіца ў старажытнабеларускім мастацтве / А. А. Ярашэвіч // Наша вера. – 2000. – № 2. – С. 28–33.
21. *Ярашэвіч, А. А.* Сюжэт «Апошняя вячэра» у беларускім мастацтве / А. А. Ярашэвіч // Наша вера [электронны рэсурс]. – 2003. – № 1. – Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n46/aboutus.htm>. – Дата доступу: 24.11.2009.